

LESZ-E MÉG CÍVISHÁZ DEBRECENBEN?

Szöveg: **Terdik** Bálint | Fotó: **Löki** Viktor

Nyugaton a helyzet változatlan. De az ország keleti felén mintha néha történe valami! A debreceni önazonosság, kulturális identitás témájában különböző szakterületeken egyre több új kezdeményezés szökken szárba. Harangi Attila és Löki Viktor munkája nyomán Debreceni cívisházak és lakóik nyomában címmel egy újszerű, az építészeti szakmaiságot előtérbe helyező, de nézőpontját a civil szféra felé is fordító izgalmas gyűjtemény született. A könyv születését megelőző munkáról, és a várt, remélt folytatásról, kifutási lehetőségekről a szerzőket sokféleképpen támogató Méliusz Juhász Péter Könyvtárban beszélgettünk.

› **Tavaly ősszel jelent meg a cívisházakról és lakóikról szóló könyvetek. Hogyan áll össze a gondolat, miért kezdtétek el a könyvet írni?**

H. A.: Építészhallgatóként a cívisházak megőrzése volt a diplomamunkám, azóta pedig az MMA művészeti ösztöndíjával a debreceni cívisházakat és az alföldi polgárházakat kutatom. Ha valaki építész-ként vagy egyszerűen csak helytörténet iránt érdeklődőként felteszi a kérdést: „mi az, hogy cívisház?“, akkor nem tud levenni a polcra egy könyvet, ami a cívisházakról szól. Legalább tíz szakkönyv elolvasásával kaphatunk egy képet a cívisházakról. Ezt a szétszóródott tudásanyagot próbáltam meg a bevezető tanulmányban összefoglalni. Most végre megjelent egy könyv a cívisházakról, azért, hogy a megőrzésük szükségességét és az értékeiket bemutassuk.

› **Ez a könyv sokkal több, mint a cívisházakról szóló gyűjtemény. Élettörténeteket, helyzeteket mutat be. A lakók, akik bennük élnek, hogyan fogadták ezt a történetet?**

L. V.: Vegyes volt a megítélés... A könyv előkészítő munkái, az adatgyűjtések sokáig tartottak. El kellett nyernünk a lakók bizalmát. Ezt különböző módszerekkel próbálkoztunk elérni, az elején igazából meglehetősen esetlegesen. Bekopogtunk, becsengettünk, szórólápoztunk. Volt, hogy a közösségi médián keresztül próbáltuk elérni őket. Az első adatgyűjtési körünk vége felé már szerencsére terjedt a hírünk, a legvégén már kaptunk meghívásokat is. Fokozatosan fejlődött a koncepció, és kellett másfél év, mire menetrendszerűen folyhattak az interjúk. Voltak persze masszív elutasítások is, mire idáig eljutottunk, hogy ennyi ház legyen a könyvben.

› **A házak sejtetnek egy régmúlt debreceni kultúrát. A lakók is tudják ezt?**

H. A.: Sokan, akik bekerültek a könyvbe, tisztában vannak a házak értékével. Szinte mindenki elmondta, hogy a tervtárból, levéltárból kikereste a tervrajzokat, érdeklődtek. Nem ok nélkül jött létre velük az együttműködés.

L. V.: A Faragó utcában 1997-től 2004-ig édesanyámmal én is egy cívisudvarban laktam, hátul egy 31 négyzetméteres apró, feltehetően korábban a cselédek által használt házrészben. Ekkor sem az anyám, se én – még gyerek voltam – nem gondoltuk, milyen nagy jelentőségű, hogy mi egy cívisudvarban lakhatunk. Ezek alapján úgy gondolom, hogy máig vannak olyan lakók a városban, akik ennek jelentőségét nem feltétlenül veszik észre.

› **Változik ez ennek a könyvnek az összerakásával? Érzitek a hatását?**

H. A.: Mindenképpen. Ahogy Viktor mondja, sokan, akik eljutottak a könyvig, annak idején nagyon tudatosan keresték a házaikat, de sajnos nem ez az általános. A lakosság, a debreceniek köztudatában a cívisház nem kap nagy hangsúlyt.

L. V.: Ugyanazt a házat többféleképpen látják az emberek. Az egyik a pusztulást látja benne, a másik a lehetőséget, a több mint 100 éves történelemben rejlő értéket. Én például teljesen másképp nézek arra a bizonyos Faragó utcai utcáfronti házra, mint azelőtt. Az én fejemben felértékelődött ezeknek a házaknak a jelenléte. Attila meg már évek óta felértékelte...

› Lesz ennek a könyvnek folytatása?

L. V.: Igen, szerencsére már bővülő csapattal. Én annyira elfáradtam ebben a munkában, hogy mióta a könyv megjelent, nem is nagyon volt kedvem fényképezni. Viszont a házakkal érdemes tovább foglalkozni, voltak új megkeresések. Azóta voltunk már hat új házban. Mindenféleképpen azt szerettem volna, hogy ne én fényképezzek, hanem valaki más. Vigh Levente fotós vállalkozott a projekt második részére, én pedig csak az interjúkra koncentrálnék az újabb házaknál. Attila pedig főleg az előkészítésért, építészeti kérdésekért felel.

H. A.: Én építészként, Viktor pedig a természettudomány doktoraként beleástuk magunkat egy teljes mértékben bölcsész témába. Nagyon nagy tapasztalatot halmoztunk fel a kutatás során. Megkerestek bennünket az emberek: benne szeretnének lenni a következő könyvben, úgyhogy mindenképpen érdemes folytatnunk. Szerencsére több kutató csatlakozott hozzánk, történészek a Déri Múzeumból, a Hajdú-Bihar vármegyei levéltárból. A tőlük kapott lendülettel, új szemlélettel tudjuk folytatni mi is.

› Miben lesz más a második kötet? Miért gondoljátok, hogy friss lesz?

L. V.: A projekt első részében ki kellett tapasztalnunk magát a munkafolyamatot, hogy hogyan megy flottul, hogyan tudunk hatékonyan adatot gyűjteni, és hogyan tudjuk úgy felépíteni az interjúzást, a levéltározást, hogy tudjuk már, hova kell nyúlni, amikor egy házhoz megyünk. A második kötetben több háttérinformáció lesz. A formátum hasonló, de erősebb szakmai tartalommal megtámogatva. Fontos az is, hogy másik fotós készíti a képeket. Remélhetőleg egy másik szem más dolgokat is fog látni, nem csak azokat a részleteket tartja megőrizni, mint amikre én gondoltam. Persze a lakók személyes történeteit, a család-történeteket, visszaemlékezéseket, anekdotákat nem lehet megenni egy második könyvben sem.

› Ez a végtelen mennyiségű adat, amit ti most összegyűjtöttetek, hozzáférhető lesz? A könyvben szereplő térkép alapján feltételezem: sokkal több házról van szó, mint ami két könyvbe belefér...

H. A.: Igen, ez is fontos feladatunk. Folyamatosan a Facebookon, a honlapunkon

próbáljuk közzétenni, minél többet online szabadon hozzáférhetővé tenni. Vannak továbblépési lehetőségek, amelyeket vizsgálunk. A podcast például egy új irány, amibe belekezdünk. Egy ilyen gyűjtött anyagnak, adatbázisnak lehet, hogy nem is egyetlen és fő kimeneti formátuma egy könyv. Adatbázis-építésen kell dolgoznunk, kiállításokat szerveznünk – még ezer dologra kell gondolkozni, hogyan tehetjük még színesebbé és könnyen elérhetővé a témát. Manapság a könyv a legkevésbé forgalomképes, használhatóság szempontjából más, mint amit az interneten el lehet érni.

L. V.: Az internet hasznosabb, de én nagyon szeretem a könyv formátumát. Meg lehet fogni, lehet lapozgatni, szaga van, színes, fel lehet rakni a polcra. Tehát egyelőre én inkább a könyvben gondolkodnék.

H. A.: Nekem ez volt az első könyv, Viktornak már volt ebben tapasztalata. Annak, hogy kinyomtatják ezt a könyvet 2000 példányban, és lehet rá hivatkozni, azért van jelentősége. Több szempontból is szükséges volt, hogy egy könyvben összegződjön a sok munkánk. Szerencsére ingyenes a kiadvány, így elég sok mindenkire eljutott, akikhez amúgy nem juthatott volna el. Ha

Lesz-e még civisház Debrecenben?

tippem, hogy 50 év múlva biztosan így lesz. Világszerte sok városban van egy megújulási hulláma a régi házaknak. Attilával beszélgettünk is erről egy podcast műsorban nemrég. Megkérdeztem Attilát, hogy szerinte van-e értelme nulláról visszaépíteni egy civisházat azokkal a karakterjegyekkel, azokkal a stílusjegyekkel, gipszstukkók használatával mondjuk a homlokzatdíszítés esetén, hogy első ránézésre századfordulós hangulata legyen. Azt mondta, hogy nem látja ennek értelmét.

H. A.: Mindaddig, amíg ott van az eredeti ház, amit 150 éve felépítettek a civisek, az akkori debreceniek verejtékével, benne van az a lélek, lelkület, addig azt kell tíz körömmel védeni. Mindig ezt mondjuk, de már 100 éve is azt mondták, hogy a 24. órában vagyunk. Egyes utcák már most eltűntek. Szentlászlófalva már nagyjából kiürült sajnos, alig vannak szép utcaképek. Mikor 50 év múlva már ez sem lesz, tényleg csak egy-két zárvány, akkor fogja a város igazán értékelni.

L. V.: Igazából az se baj, ha teljesen új házak épülnek a városban, ha ezek nem teljesen jellegtelenek, ha lenne olyan, hogy kortárs civis. Ha lenne színvonalas kortárs építész, akkor nem feltétlenül lenne gond, hogy kicserélődik az utcakép. Az a gond, hogy az új épületek hatlakásos társasházak a civisházak helyén. Aránytalanok és érzéketlenek. Az az érzése az embernek, hogy az egyik a Balkánról jött, a másik mediterrán hangulatot idéz. Ezek egy kivülről benyomásai. Nincsen egy koherens utcakép ezeknél az új építészeti stílusoknál, túl eklektikus az egész. Úgy tűnik, hogy az építőnek, illetve a beruházónak a kénye-kedve szerint zajlik minden, mintha esetenként az építész csak a befektető kiszolgálása volna. A befektető pedig nem akar kultúrát teremteni. Persze mindig és mindenhol vannak üdítő kivételek.

› Az építész a társadalom tükörképe, nem?

L. V.: Sajnos igen, ez a globalizálódó társadalom tükörképe. A globalizált társadalom megteheti, hogy bárholnan gyűjtse az inspirációt. Maga az információ- és az inspirációgyűjtés nem elitelendő. Ha az információs csatornák ennyire kinyíltak,

penzért kellett volna árulnunk, akkor ez drága könyv lett volna.

› Kinek köszönhető az ingyenesség? Kik a mecénásaitok?

L. V.: Két magánemberként végeztük el ezt a munkát. Szerencsére útközben többen felfigyeltek a befektetett munka eredményére. A Déri Múzeum a kézirat elkészítésében végig támogatott minket, de akkor még sajnos anyagi okok akadályozták a kiadást. Szerencsére Puskás István alpolgármester úr révén eljutottunk ide, és a Méliusz Juhász Péter Könyvtár segítségével, egy uniós pályázattal összekapcsolva létrejöhett a könyvkiadás is.

› Szerintetek mi a jövőjük ezeknek a házaknak?

H. A.: Szerintem mindenképpen egy megújulás, újragondolás következik, kompromisszumok árán. Látjuk, hogy sokszor megőriznek egy homlokzati falat, és új épü-

letet építenek mögé. Látjuk, hogyan lehet őket hasznosítani: múzeumot vagy kávézót csinálnak belőle. A civisház lakóházként, főleg egy Debrecen méretű város szövetében nagyon nehéz helyzetben van. Persze szerintem nem elképzelhetetlen a megoldás. Ezen dolgozunk, ezt akarjuk bemutatni, hogy igenis van helye a civisháznak, és vannak az átmérésre megoldások.

L. V.: Nem építészként az a tippem, hogy egészen addig ketyeg a számláló, amíg a jelenleg meglévő több százból már csak háromszáz-ötszáz ház marad. Azokra már sokkal jobban fogunk vigyázni. És van egy másik gondolatom, de ez már tényleg csak az emberi viselkedésre és emberi természetire vonatkozó hobbijellegű elmélyedésemnek köszönhető: amikor már nem lesz magától értetődő, hogy körülöttünk vannak ezek a házak, amikor már nem gondoljuk természetesnek a civisház látványát, akkor lesz egy olyan klikk, amely elkezd visszaépíteni ezeket a házakat. Nekem az a

akkor bizonyos értelemben ezt meg is kell tenni, de a koherencia így hiányozni fog a városképből.

> Ha az építészettől picit eltávolodunk, a jelenkor művészei mit gondolnak Debrecenről? Van egybehangzó művészeti szemlélet?

L. V.: Szerintem van most egyfajta mocorgás ezen a téren. Egymásra találnak azok a művészek sokféle művészeti ágban, akik innen származnak, és jó grafikák, festmények, szobrok készülnek. Egyre több művészeti ágban kezd felértékelődni a debreceni eredet, és én úgy gondolom, hogy ez a tendencia a város javára fog válni. Mindenki beszélget itt Debrecenben arról, hogy mi az identitásunk. Nekem meggyőződésem, hogy azért beszélünk ennyit erről, mert nincs rendbe téve.

H. A.: Az identitás keresés az elmúlt években nagy szerepet kap a közéletben. A civisházak kérdése ennek a helykeresésnek a része.

> Mennyiben belső szándéka ez a város lakosságának, vagy mennyire egy szűk művészeti, értelmiségi rétegnek? Vagy esetleg a város vezetésének a vágya?

L. V.: Ez mind összeér. Mindenki részéről megvan ez az igény. Látjuk azt, hogy fejlődik, átalakul a város. A belváros különösen, és tűnik el a régi. Most van egy új város, ennek az identitását keressük. Egy régióközpont, ami igazából bárhol lehetne a világon, egy modern városközpont, akár felhőkarcolókkal. De ez mitől lenne más, mint például Milánó? Nekünk van egy erős történetünk, a civisvárosé. Ezt nem szabad elpusztítani. Egy kicsit a legenda szintjén van a nagy civismúltunk. Ha idejön egy egyszerű turista, miből fogja megtapasztalni?

H. A.: Maga a civiskultúra, életmód eltűnt a 20. század elején, klasszikus értelemben civisek már nincsenek. Ez egy több évszázados hagyomány, amit most másképp viszünk tovább, de ragaszkodunk hozzá.

L. V.: A civesség olyan, mintha rajtunk maradt volna, és rajta maradt a városon is. Én pont ezért szeretem jobban firtatni, fűrkészni a debreceniségemnek a rejtejt

mintázatait vagy a gyökereit. Szerintem a civisségről akkor lenne érdemes beszélni, ha létezne ez a parasztagazdálkodói életforma. Úgy gondolom, a debreceniségről több értelme van beszélni, mint a civisségről.

> A két dolog nem azonos?

H. A.: Nem bizony. A civis, paraszti-polgári életforma az Alföldön több helyen is jellemző volt, Kecskeméten, Nagyköröshön például. Ebből a szempontból nem egyedi Debrecen, de a debreceni társadalom mégis egyedi volt. Egyébként a civisház egy polgárháztípus, szerte az országban épült ilyen. A háromszatú parasztház urbánus változatára mondják, hogy eredetileg egyedi, civisjelenség, de még sehol nem láttam pontos definíciót a néprajzi lexikonban, hogy mi a debreceni civisház.

L. V.: Ha biológiai analógiát kellene keresni, akkor a debreceni parasztpolgári száradfordulós földszintes lakóházak alfajai lennének a nagy mezővárosi fajnak. Maga a faj példányai ott vannak Szegeden, Kecskeméten, Nyíregyházán, meg még lehetne sorolni.

H. A.: Épp erről szól a jelenlegi kutatásom. Elmentem Nagyváradra, Szatmárnémetibe, Kecskemétre, Szegedre és Hajdúböszörménybe, és ott is megcsinálom a katasztert. Több városban ugyanezek az épületek, ugyanezek a formák megtalálhatók, de mindenhol van egy helyi karakter, mivel minden város más.

L. V.: Ezt továbbgondolva, ha a debreceni számláló 1400-ról véletlenül egyszer elérkezne a nullára, amitől az Isten kíméljen meg minket, akkor lehet, hogy azt mondhatnánk, hogy maga a faj megmaradt, csak az alfaj tűnt el. A civisház példányai adott esetben megmaradhatnának, csak egy alfaj kihalna, a debreceni alfaj.

> Az analógiák kapcsán térjünk vissza a civesség és a debreceniség gondolatmenetéhez. Ha a debreceniség valójában nagyon mélyen megvan, és egy kulturális alapot képez, akkor áthathatja az új építést is. Az így épült épületnek kell hogy legyen helyi identitása, és mint ilyen, új civisházzá válik?

L. V.: Nehéz elképzelni, hogy a Liget-lakópark épületei száz év múlva civisidentitást

fognak közvetíteni. Többekkel beszélgettem már erről. Vajon pusztán elég-e az az indok, hogy azért nem fogják az identitásunk törzsét képezni, mert hamarabb elbontják őket? Lehet-e egy anyag idő előtti elöregedése indok arra, hogy ne épüljön be a helyi identitásba? Ebben az esetben azt kellene mondanunk, hogy identitást képző erővel csak egy többgenerációs ház rendelkezhet, ami 100-150 évig él. Ugyanakkor sokáig faházakat építettünk, ha leégték, ugyanúgy visszaépítettük. Eszerint az identitás vélhetően nem az anyag 20-30 éven túli megmaradásának elvén rögzül. Egy hosszú távra épített házra már nincs igény, a globalizáció feltöredezte az alapvetéseket is. Csonka családokban nőünk fel, nem sorolom. Nem feltétlen a házak eltűnésében van az identitásunk megzavarodása, egyszerűen csak a globalizáció szétszedi mindenkinek az idegrendszerét. A civisházban több generáció élt együtt, az unoka, a nagyszülők, néha még cselédek is. A könyvünkben vannak olyan emberek, akik ebbe születtek.

> Viktor, mi az, ami téged, mint biológust izgat ebben?

L. V.: Engem az emberi történetek, anekdoták mozgatnak a legjobban, azokra voltam kíváncsi, és azokat szerettem volna fényképekkel elmesélni. Ennek van már előzménye a Streets of Debrecen blogomon. A városban sokszor beszélgettem idegenekkel. Megszólítottam őket, megkérdeztem, mit csinálnak, ha engedték, akkor lefotóztam őket. Van is ezekből a történetekből egy kis könyvem. Van ez a legenda a nyakas civisségről, arról, hogy a debreceniek magukban tartják a dolgokat, nem beszélnek. Hát nem azt mondom, hogy mindenki beszélt nekem, de

azért meglepően közlékenyek voltak. Úgy látom, hogy vannak itt elmesélendő történetek, vannak visszaemlékezésekre lehetőségek, van sok archív fénykép, van sok családi történet. És az elmesélt történetek után sok mindenkítől próbáltam portrét kérni. Van, aki szerencsére azt mondta, hogy csinálhatok portrét róla. Van néhány lakó, aki azt mondta, hogy nem, de olyankor is nagyon fontos volt, hogy legalább az életterüket bemutathattuk. Ha innen közelítünk, ha emberi történeteken keresztül haladunk a történelem, a szociológia, a helytörténet különböző részei felé, akkor hamarabb célt érünk, hamarabb megnyílnak az emberek, hamarabb kezdenek beszélni. Nagyon sok jó helytörténeti, történelmi, néprajzi, bölcsészeti által végzett kutatás van a Debreceni Egyetemen. Nagyon gazdag Debrecen a helytörténeti kiadványokban, de nekünk az a küldetésünk, hogy megtaláljuk azt a szűk határmezsgyét, ahol a nagyobb közönség számára ezeket a részleteket prezentálhatjuk. Populárisabb, könnyebben emészthető köntösben. Ehhez az anekdotákon, és legfőképpen a fényképeken keresztül vezet az út. Habár ösztönösen álltunk hozzá, a mi könyvünkkel szerencsére elértük ezt. Mióta elkészült a könyv, tulajdonképpen csak jókat hallok róla.

> Ha szigorúan építészként néztek erre a történetre, látjátok a civisház túlélésének útját? Vagy el kell fogadni, hogy szépen egyesével eltűnnek?

H. A.: Már most is csak feltöredezett zárványok vannak, sokféle a településszövetben. Van-e értelme, hogy egy-két földszintes ház megmaradjon, körbeépítve ötemeletes társasházakkal? Szerintem van.

Lesz-e még civisház Debrecenben?

A diplomamunkám arról szólt, hogy hogyan alakítható ki egy civisnegyed. Végig-elemeztem a teljes belvárost, 31 kis utcaképrészlet maradt. Ebből ki lehet legalább egyet választani, talán a Méliusz tér lenne a legjobb. Ez még nem történt meg, de egy legalább 5-6 házból álló civisnegyedet megőrizhetnénk. Méltó tartalommal kellene megtölteni, bemutatni a civisépítészeti, a civiseket. Múzeumokban ez be van mutatva, de egészen más lenne az eredeti épített környezetben. Én ezért a civisnegyedért dolgozom már négy éve. Azt is vizsgáltam, hogyan tudjuk a még megmaradt zárványokat összekötni. Egy turisztikai úttal próbálkoztam a kis központok között. Megjelölni akár QR-kódokkal a házakat. Vagy például mennyit jelentene az útburkolat? Miért ne lehetne a Domb utcát a régi sárga térkövel lerakni – micsoda hangulatot adna. Szerintem ebbe az irányba nagyon hasznosan, látványosan lehetne előrelépni. De el kell mondanom, hogy vannak az új építésben is jó példák. Kellő odafigyeléssel a környezet iránt érzékeny építésszek kiemelkedőt is tudnak alkotni. Kőszeghy Flóra terveit alapján készült el a Csokonai utcában egy átépítés, ami mintát mutathat, de az Eötvös utcában is vannak példák nemcsak felújításokra, hanem új építésekre is. Ezeknek jó volna nagyobb hírverést adni, hogy valódi alternatívaként jelenjenek meg a beruházói és megrendelői körökben.

WILL THE TRADITION OF CIVIC HOUSES CONTINUE IN DEBRECEN?

In the West, everything has stayed the same. However, something stirs in the East. An increasing number of new initiatives relating to cultural identity in various fields are springing up in Debrecen. Focusing on architectural professionalism, while also paying respects to the civil sphere, Attila Harangi and Viktor Lőki published an exciting collection entitled "Debreceni civisházak és lakóik nyomában" (In the Wake of Debrecen's Civic Houses and Their Residents). In the Péter Méliusz Juhász Library, which supports the authors in many ways, we talked about the work that had preceded the birth of the book as well as about future plans.